

- Tarnai Géza, Sági Balázs (2006): A biztonsági követelmények kockázati alapú meghatározása, *Vezetékek Világa* 11(1):3–7
- Tarnai Géza, Sulykos Albert, Berényi László(1999): A hagyományos és a korszerű technika illesztése a veresegyházi vonalon, *Vezetékek világa*, 4(3): 25–29.
- Tóth Péter (2010): A Boba–Zalalövő szakasz biztosítóberendezési rekonstrukciója, *Vezetékek Világa* 15(2): 24–30.

7.3. Internetes forrás

- bencze: *Komplex szolgáltatás az ipar számára* <http://www.gtm.hu/magazin/komplex-szolgalattas-az-ipar-szamara> (2012.04.15.)
- Deutsch für ausländische Führungskräfte: *Der ICE–Inter City Express* <http://www.dafkurse.de/learnwelt/ereignisse/ice/ice.htm> (2012.03.09.)
- Izsó Lajos: *A szajoli vasúti katasztrófa* http://erg.bme.hu/oktatas/leir/gt524146/szajoli_vasuti_baleset.pdf (2012.04.10.)
- Közlekedésbiztonsági Szervezet: *Zárójelentés—2009-113-5 Vasúti baleset*, http://www.kbsz.hu/dokumentumok/2009-113-5_zarojel.pdf (2012.02.12.)
- Központi Statisztikai Hivatal: 4.6.3. *Áruszállítás összesen* http://ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_odmv003.html (2012.04.15.)
- MÁV Zrt: *Új vasúti távvezérlő rendszer Szegeden* <http://www.mav.hu/hirek/hir.php?mid=14a3b95a6b17d3> (2012.04.01.)
- MÁV-Start Zrt: *Hirdetmény* http://www.mav.hu/mrvalt/mr_megj.phtml?id=4217 (2012. április 2.)
- Nemzeti Közlekedési Hatóság: *Vasúti fogalomtár* <http://www.nkh.hu/Vasut/kozerdinfo/kozlemonyek/vasutift/Lapok/default.aspx> (2012.03.09.)
- Réseau Ferré de France: *Bilan LOTI de l'aménagement de Paris Granville* http://www.rff.fr/?page=ajax_view&real_action=download&file_url=IMG/pdf/Bilan_LOTI_Paris-Granville.pdf (2012.04.11.)
- Sachsen-Stellwerke: *Geschichte des Werks für Signal- und Sicherungstechnik Berlin(WSSB)* <http://www.sachsen-stellwerke.de/gleisbild/wssb-geschichte.htm> (2012. április 15.)
- Stellwerke.de: *Stellwerksbilder* <http://www.stellwerke.de/bilder/xfdin.html> (2012.02.12.)

MIRCZIK BÁLINT

„Nostra Domina Paupertas”

A szegénység fogalmának változása
a késő-középkori Angliában
a *Piers the Ploughman*
című költemény
nyomán

„These reforms, which took place in sixty or seventy European cities, were the expression of a profound dissatisfaction with the traditional doctrine of charity. They were among the enormous changes which ultimately led to the formation of modern society.” – these are the words of Bronislaw Geremek social historian, concerning the changes in (or more precisely the creation of) poverty policy in early 16. Century in Western-Europe. But how could such sweeping reforms eventually, what underlying phenomena, especially in social mentality must have preceded them that enabled the „common eye” of European society to look upon the notions of poverty and work – usually intertwined – with a changed view? This is the subject of this essay. I am trying to investigate the changes in social attitude towards work and poverty in the pre-reformation period by using various sources, with special emphasis on a late-fourteenth century English work titled *Piers the Ploughman*.

„Isten a munkát szigorúan megparancsolta mindenkinek.” írja Richard Baxter *Christian Directory* című, a puritán munkaetika 16. századi kibontakozásában alapvető jelentőségű írásában. „A gazdagság felment a munkavégzés alól?” – teszi fel a kérdést; – „Semmivel sem menthet fel inkább, mint a legszegényebb embert. Bár a gazdagokat külső szükség nem kényszeríti, Istennek mégis engedelmeskedniük kell.”¹

Habár olyan társadalom, ahol a munka princípiuma hiánytalanul megvalósul, s a javak előállításában mindenki részt vesz, valószínűleg csak Morus Tamás *Utópiájában* létezett, a munka efféle megközelítése, Isten által rendelt feltétlen kötelességként való felfogása mégis szemmel láthatólag elüt attól a középkorias felfogástól, ahol a fizikai munka csupán szükségszerű rossz, melynek elvégzése egy erre determinált rend, az *ordo laboratores* tagjaira hárul. A fizikai munkával kapcsolatban Aquinói Szent Tamás is azt tartja, hogy az csak *naturali ratione*, a józan ész szerint szükséges, s nem vonatkozik arra, aki munka nélkül is meg tud élni birtokainak bevételeiből vagy arra, aki szerzetesi szemlélődés és istentisztelet révén csatlakozik be a „*theasurus ecclesiae*”, (az egyház kincsestára) gyarapításába.²

A munkához kapcsolódó két említett megközelítés fontos következményekkel jár a szegénység, mint társadalmi jelenség megítélését illetően is. Az előbbi az egyik legsúlyosabb bűnnek és az Isteni renddel ellentétes állapotnak látja a szegénységet, az utóbbi elfogadja a munka hiányát, sőt saját – a fizikai munka megvettségén alapuló – rendszeréhez igazítva sajátos statikus funkcióval ruházza fel: „Isten teremthetett volna minden embert gazdagnak, de akarta, hogy legyenek szegények is, hogy a gazdagok képesek legyenek bűneiket megváltani.”³

¹ Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, Dunaújváros, 1995. 190. A továbbiakban: Weber, 1995.

² Weber, 1995. 190.

³ Idézet Szent Eligius életrajzából (*Vita Sancti Eligii*) Bronisław Geremek: *Poverty, a History*, Oxford, 1997. A továbbiakban: Geremek, 1997.

Ez az erősen sematikus modell újabban több szerző munkája révén is finomításra került. Habár a hagyományos tétel, miszerint az ókori társadalmakban a fizikai munka általánosságban megvetett volt, s a mai fogalmaink szerinti munkaetika csak a középkorban kezdett el meggyökeresedni, hogy a protestantizmus alatt kivirágozzék, a mai napig dominál a munka és szegénység tárgykörében kutató történészek körében, az egyes korszakok mentalitása közötti éles különbségek a kutatások fényében némileg halványodni látszanak. Az antikvitást a középkortól elválasztó látszólag merev válaszvonal korrigálására Brigit van den Hoven tett kísérletet *Work in ancient and medieval thought* című munkájában, bár a szerző maga is beismeri, hogy kutatásában – mely több mint egy évezredet fog át – csupán egyes, az elithez tartozó szerzők műveire támaszkodik, így munkája végső soron nem tesz eleget az alulról építkező mentalitástörténet kritériumainak.⁴ Továbbá nyilvánvalónak tűnik, hogy „ami volt, az lesz újra, és ami történt, az történik megint”⁵; a munkához, mint az emberi lét egyik alapvető tevékenységéhez kötődő gondolkodási minták kortól függetlenül ismétlik önmagukat. Ahogy Geremek a szegénység történetével foglalkozó jelentős monográfiájában találóan összegzi:

„Úgy tűnik a világban minden korban vannak, akik az önkéntes szegénység mellett döntenek, csakúgy, mint akik a munka erényét vagy az anyagi gazdagságot megsztalják; akik számára a szolgálat és együttérzés számít a legmagasabb értéknek, és vannak, akik számára a szegénység közömbös jelenség, probléma melyet politikai erővel kell megoldani. Csupán ezeknek az attitűdöknek az *aránya* az, ami változik.”⁶

⁴ Brigit van den Hoven: *Work in ancient and medieval thought*, Amsterdam, 1996. 4.

⁵ Préd 1,9

⁶ Geremek, 1997. 251.

A munkához és szegénységhez való viszony kutatása a gondolkodás történetének tárgykörébe tartozik. Amennyiben egy korszak társadalmának bizonyos jelenségekhez fűződő általános viszonyát vizsgáljuk, nem elegendő pusztán irodalmi forrásokra támaszkodni, melyek gyakran – különösen egy az írást kevesek kiváltságának fenntartó időszakban – túlságosan egyoldalú véleményt visszhangozhatnak.

Jelen munkám fő forrásával, a 14. század végén keletkezett *Piers Ploughmann* kapcsolatban is elmondható természetesen mindez. Ezért igyekszem a vizsgálódást minél több típusú forrás alapján több szempontból megközelíteni, bízva abban, hogy így nagyobb magabiztossággal jutunk közelebb ahhoz a szellemi fordulathoz, mely egy viszonylag könnyen meghatározható időpontban materializálódott Európa nyugati országainak szegénységpolitikájában, de gyökerei egy kevésbé egyértelműen datálható múltba vezetnek; e szemléletbeli változás, a szegénységhez és munkához való viszony nyomon követésére, okainak és következményeinek feltérképezésére egyik legkorábbi megnyilvánulásuk, *Piers a szántóvető* segítségével tesztek kísérletet.

1. A szegénység értelmezései

A szegénység meghatározása azért nehéz, mert a legelső erre tett tudományos igényű próbálkozások óta világossá vált, hogy a fogalom relatív: minden korban és minden államban – még az olyan jóléti társadalmakban is ahol a modern jóléti rendszer kizárja, hogy bármely megszületett gyermek emberi méltóságon aluli körülmények közt nőjön fel – vannak, akik szegénynek tartják magukat.⁷

⁷ E. V. Walter: *Pauperism and Illth: An Archaeology of Social Policy* In: *Sociological Analysis*, Vol. 34, No. 4 (Winter, 1973), pp. 239-254, Oxford University Press, 239.

Ezért az első objektív jellegűnek tekinthető szegénységfelmérések figyelmen kívül hagyták az egyének és háztartások véleményét saját helyzetükre vonatkozóan. Ehhez egy „kívvülről” meghúzott szegénységi küszöböt állapítottak meg; elsőként Charles Booth, aki népszámlálási adatok illetve ötévi saját megfigyelés alapján *Life and Labour of the People in London* című munkájában először használta a szegénységi küszöb (poverty line) kifejezést. Felmérésében London lakosságát nyolc társadalmi-gazdasági osztályba sorolta, melyből négy az általa felállított küszöb alá esett. A *poverty line* fogalmának további számszerűsített meghatározása Seebohm Rowntreehez köthető, aki a Charles Booth által lefektetett empirikus módszerek által inspirálva 1901-ben 11 560 család megfigyelése alapján figyelemreméltó erőfeszítéseket tett egy tudományos értelemben precíz terminus definiálására, annak a minimum pénzösszegnek a meghatározására, ami „szükséges egy család egészséges életminőségének fenntartásának fedezéséhez”.⁸ Az összeg lehető legpontosabb meghatározása érdekében, eddig precedens nélküli alapossgal vonta vizsgálat alá a szegénységben élő családok életkörülményeit, és lehetőségeit – például azt is, hogy az adott család számára még éppen megközelíthető piacok közül hol, milyen áron szerezhető be a betegségek és kóros lesoványodás megelőzéséhez elegendő táplálék. Rowntree széles körű vizsgálatainak eredménye szerint 1901-ben York város lakosságának 27,84%-a esett a szegénységi küszöb alá.

A nyugati országok jóléti szintjének emelkedésével világossá vált, hogy még a *poverty line* is végső soron szubjektív fogalom, s az abszolút szegénység meghatározására tett kísérletek háttérbe szorultak. A mai társadalmakban a státus nagymértékben függvénye az anyagi helyzetnek, míg régebben nem feltétlenül volt gazdag, aki magas társadalmi rangot viselt. Így – minthogy a jóléti társadalmakban a fizikai lét veszélyeztetettsége többnyire megszűnt – a figyelem középpontjába a szegénység jelenségének további következményei ke-

⁸ Geremek, 1997. 10.

rültek, mindenek előtt a többségi társadalom által élvezett javakból és szolgáltatásokból való kirekesztettség. Ezt a társadalmi egyenlőtlenségen alapuló megfosztottságot (deprivation) találóan fejezi ki a magyar nyelv *hátrányos helyzet* kifejezése. Már Alfred Marshall is így fogalmazta meg a szegénység történetével foglalkozó kutatás jellegét: „A szegénység tanulmányozása egyenlő az emberiség nagy részét érintő kirekesztettség tanulmányozásával.”⁹

A szegénységgel foglalkozó munkák tehát többnyire egyetértenek abban, hogy a mindenkori szegénység-tudatnak csupán egy eleme a pusztán gazdasági faktor. A szegény emberek stigmatizált, kirekesztett, megvetett státusa alapvetően a társadalomnak a szegénység jelenségéhez való kollektív viszonyán múlik: „mert a többségi társadalom szemszögéből nagyon nehéz megérteni azt, ahogyan a kisebbség érez.”¹⁰ A szegénység történetével foglalkozó kutatásoknak ezért fontos eleme, hogy a társadalomban lassan bekövetkező, nehezen mérhető szocio-pszichológiai változásokat is nyomon kövesse. Jelen dolgozat is erre helyezi a hangsúlyt.

2. „Nostra Domina Paupertas” – a középkori szegénység vallásos funkciója

A középkori szegénységet illetőleg annyival nehezebb a helyzet, amennyivel kevésbé definiált a szegénység fogalma. A kényszerből fakadó anyagi szegénység, és a vallásos értékkel felruházott önkéntes szegénység megkülönböztetését a nyelv korlátai is nehezítik: a nyugati kereszténységben Jeromos Bibliafordítása óta egyetlen szó, a *pauper* vált használatossá mindkét állapot leírására. A szegénységet természetesen más vallások is felértékelték, de a latinnal ellentétben például a héberben két különböző fogalom létezett az állapotánál fogva

⁹ Geremek, 1997. 4.

¹⁰ Geremek, 1997. 8.

szegény, és az Istenért vállalt önkéntes szegénység megnevezésére.¹¹ E nyelvi szempontot figyelembe véve, a szegénységről való gondolkodás differenciálódása nyomon követhető a jelenséget leíró terminológia bővülésében is.

Ez a fogalmi tisztázódás, mint a későbbi fejezetekben látni fogjuk elsősorban gazdaságpolitikai változásoknak köszönhető. A szegénység fogalmát emellett befolyásolta a kereszténység belső dinamikája is, mely nem volt egységes a vallás szegénység felett gyakorolt nagyjából az 5. századtól körülbelül a 16. századig tartó ezeréves dominanciája alatt. A szegénygondozás formájától függetlenül a szegénység és üdvözülés kapcsolatának teóriája apró de fontos hullámzásokat mutat.

A Római Birodalom bukását követően – lévén egyedüli integráló erő – a kereszténység keleti mintára, az iszlámhoz hasonló módon a szegénygondozást közösségi jellegűvé tette, s beemelte a vallásos értelemben legnemesebb cselekedetek közé. A birodalom bukása és a népvándorlások okozta dezurbanizáció alatt azonban az új vidéki jellegű szegény lakosság részéről ugyan előnyösen, de az egész keresztény nép (*populus Christianus*) szempontjából hátrányos módon a 6. századtól a szegénygondozás fokozatosan kikerült a püspöki székhelyek irányítása alól, s a gazdagok és monasztikus rendek monopóliumává vált.¹² Ez a rendszer, amíg Európa új alakuló országai viszonylag gyéren lakottak voltak, többé-kevésbé sikeresen látta el a szegénység szolgálatának, és a lelkek (a gazdagok lelkeinek) szolgálatának feladatát. Michell Mollat szerint a monasztikus *hospitalitas* fénykora a 9–10. századra tehető.¹³

Idővel azonban új kihívásoknak, változó körülményeknek kellett megfelelni, és a régi tekintélyes rend nem bizonyult alkalmazkodónak. A 12. század szenvedélyes vallásos mozgalmi, remeték és vándorprédikátorok egymást érő hullámai, majd a „hosszú 13. század” dinamikus társadalmi és gaz-

¹¹ Michel Mollat: *The poor in the Middle Ages*, Yale University, 1986. 21. A továbbiakban: Mollat, 1986.

¹² Mollat, 1986. 40.

¹³ Mollat, 1986. 42., 87.

dasági fejlődése, település-földrajzi átrendeződése olyan változást hozott mellyel a szegénygondozás efféle „archaikus”, távoli zárt monostorokban megkövesedő rendszere nem tudott lépést tartani. A krízis több szempontból nyilvánvalóvá vált. Egyrészt, a szegények sokszor vándorló tömegeinek már csak töredéke részesült ellátásban, másrészt ez a segítség is csak halvány árnyékává volt az egykorinak: A 13. században a legtöbb apátság teljes bevételének csupán 2-5%-át fordította a merev liturgiává üresedett szegénygondozásra.¹⁴ Ezzel egyidejűleg a lelki tartalom is mélypontra esett: az „üdvözülés gazdaságtanának” eme mechanikus rendszerében még mindig érdem ugyan a szegények megsegítése, de ebben a képzetben a donátor játssza a központi szerepet, a szegény csupán szolgálattevő kliens, aki létével biztosítja az adományozó lelki üdvösségét a következő életben, és presztízsét e jelenlegiben.

A régi nagy monostorok effajta felemelkedéséhez és bukásához hasonlóan, a koldulórendek pályájában is hasonló hullámzásra figyelhetünk fel: A radikális szegénység ideál mely a 13. században egyaránt lángra lobbantott várost és vidéket, kevesebb mint egy évszázad elteltével már számos külső kritika és benső meghasonlás áldozatává vált. XXII. János *Quia nunquam* című bullája, mely eretnekké nyilvánította a spirituálisokat annak az álláspontnak az örököse, ami még a 11. századi gregoriánus reform alatt vert gyökeret, s mely azt hirdette, hogy a szegénység nem méltó az egyházhhoz.¹⁵

A Jézus szegénysége körül forgó teológiai köntösbe burkolt, de annál praktikusabb kérdést rejtő vita két véglet közötti engesztelhetetlen háborúban nem sok esélye maradt egy kompromisszumos középút megerősödésének. A spirituálisok „tévedését” Krisztus szegénységével kapcsolatban a pápai bulla rövid határozottsággal igazította ki: „Mi ezzel a huzavonának véget kívánunk vetni.”¹⁶ Habár a *fraticelli* „eretnekek” ebben nem működtek közre, ahogy történni szokott, a magával ragadó

¹⁴ Mollat, 1986. 135.

¹⁵ Mollat, 1986. 71.

¹⁶ Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilvánulásai, Budapest, 1991. 303.

személyiségek idővel letűntek, s a következő – felettebb népes – generáció már csak szlogenjeiben maradt az elődök örököse. Guillaume de Saint-Amour 13. századi erőteljes kirohanását az újalapítású szerzetesek ellen általában a koldulórend-ellenes hagyomány első explicit irodalmi megnyilvánulásának szokták tekinteni: *De Periculis Novissimorum Temporum* (Az utolsó idők veszélyeiről) című írásában, a koldulórendek tagjait változtatva nevezi dühöngő farkasoknak (*lupi graves*), az emberek otthonaira telepedőknek (*penetran-tes domos*), semmittevőknek és tolakodóknak (*otiosos et curiosos*).¹⁷ A koldulórend-ellenes mozgalmak kutatói szerint a 14. századra az ehhez hasonló kritikák valóságalapja számottevően megnőtt.¹⁸ Véleményük összecseng nem csak kisebb jelentőségű szerzők, hanem az eminens 14. századi gondolkodó és államférfi meglátásával is: Pierre d'Ailly francia teológus püspök és kancellár a koldulórendek tagjait az igazi szegényekkel (*vere pauperes*) állította szembe. Tanítványa és utóda, az egyház morális megjavításán munkálkodó Jean Gerson szintén túl magasnak találta a koldulórendi szerzetesek számát, ami a társadalmi munkamegosztásban való egyenetlen eloszlást eredményez.¹⁹

Részben a koldulórend-ellenes vita továbbélése folytán, részben a korszak sajátos történelemformáló eseményei hatására Angliában, a 14. század második fele hoz gyökeres változást a fentebb vázolt, évszázados hagyományban gyökerező mentalitásban. Ekkor történik meg az a lényeges szemléletbeli változás, ami előkészítette a talajt a 16. század eleji nagy reformok végrehajtására. Itt eszméltek rá először, hogy a szegénység társadalmi jelensége mögött összetett, de megismerhető és megoldható gazdasági tényezők állnak. Johan Huizinga megfogalmazásában: „Az emberek kezdtek rájönni, hogy a szegénység a társadalom betegsége, nem apostoli erény.”²⁰

¹⁷ John Fleming: The friars and medieval English literature In: The Cambridge History of Medieval English Literature, Cambridge, 1999. 372. A továbbiakban: Fleming, 1999.

¹⁸ Fleming, 1999. 374.

¹⁹ Johan Huizinga: A középkor alkonya, Budapest, 1982. 139. A továbbiakban: Huizinga, 1982.

²⁰ Huizinga, 1982. 139.

3. Szegénység és átalakuló társadalom

A kérdéshez, hogy miért éppen itt és ekkor ragadható meg a változás kezdete, a vizsgálódási kiindulópontot nagyjából fél évszázaddal későbből vesszük. Nyugat-Európa számos városában ekkor olyan átalakulás zajlott le, ami végérvényesen lezárt egy korszakot:

„Ezek a reformok, melyek mintegy hatvan-hetven városban zajlottak le, és az alamizsnázkodás hagyományos tanával szembeni mély ellenszenv jelei voltak. Egyike volt ez azon hatalmas változásoknak, melyek végül a modern társadalom kialakulásához vezettek.”²¹

A városi forradalmak „sorrendjének” kérdése jellemző módon vérre menő küzdelme volt a katolikus és protestáns történészeknek. E vita vallási vonatkozásaitól eltekintve, az a kép körvonalazódik, hogy az első központosított szegénypolitikát Nürnberg városa dolgozta ki 1522-ben, majd ezt a módszert adoptálta Ypres 1525-ben, mígnem a legtöbb protestáns és sok katolikus nagyváros sorra elfogadta és életbe léptette saját részletes, központosított szegénységkezelési programját. A városok figyelemreméltó önállóságából megszülető szabályozások győzelmét jelzi, hogy V. Károly 1531-ben uralkodói ediktumban az egész birodalomra kötelező jelleggel kiterjesztette a szegénységpolitika új irányvonalát.

Az első városi szabályozás és a birodalmi rendelet kiadása között kevesebb mint egy évtized telt el; az új típusú szabályozások tehát figyelemreméltó gyorsasággal terjedtek, ami a szegénység kapcsán főlhalmozódott problémák súlyos és kényes voltára figyelmeztet. A maradéktalan központosításon alapuló új szociális politika a munkanélküliség teljes felszámolását tűzte ki célul. A következő szigor egyik legsikeresebb példája Norwich városa volt, ahol a lakosság felmérésekor 13 000 főből 2 342 főt nyilvánítottak szegénynek. A census eredményeként a lakosokat 3 csoportra osztották: A

²¹ Geremek, 1997. 177.

legszámosabb az ún. *able-bodied* (munkaképes) csoport volt, mely azokat tartalmazta, akik nem rendelkeztek keresettel, de a munkavégzéstől nem valamilyen testi vagy szellemi hiányosság tartotta őket távol. A második *infirm* (munkaképtelen) csoportba kevesebben tartoztak, míg valószínűleg azok számára, kiknél a munkavégzés képessége kérdéses volt létrehozták az *indifferent* (közömbös) kategóriát. Akik az első csoportba kaptak besorolást, azokra fegyelmezett rendszerben közösségi munkavégzés várt, mialatt a gyerekeket és nőket a város taníttatta és neveltette. A koldulásra az egész városban teljes tilalmat vetettek ki. Norwich esete egyik példája azoknak a reformoknak, amelyek nem csak sikeresen integrálták a városi közösségbe az eddig egzisztencia határán és társadalom margóján élő szegényeket, de a rendszer még profitot is termelt.²²

Mindenekelőtt pedig a szegénység kezelése teljes mértékben kikerült az egyház irányítása alól és tisztán városi intézménnyé vált, melynek kézenfekvő konzekvenciája, hogy bár a szegények megsegítése az adományozó szempontjából továbbra is nemes cselekedet, a szegény szempontjából nézve azonban csupán egy és nem az *egyetlen* kizárólagos forrása a boldogulásának.²³ Míg a puritanizmus megfosztotta a szegényekkel való törődést annak középkorias üdvösségtani kapcsolattól, érdemes figyelni arra, hogy a kálvinizmus rendszerében újra közeledik egymáshoz a kettő, csak az előjel változik meg: „Aki a dologtalannak munkát ad, lelket ment meg a kárhózzattól, aki a koldusnak ingyen alamizsnát osztogat, kárhózzatra taszítja őt.”²⁴ Ebben a képletben a munka nélkül élő ember üdvössége forog kockán, hiszen a tétlenség a lélek elensége, a Lutheri hivatásfogalommal megtöltött munka pedig aszketikus eszköz, mely egyrészt a kísértésektől óv meg, másrészt gyümölcse a kegyelmi állapot biztos jele.²⁵ Max Weber szerint elsősorban a hivatásszerűen végzett munka efféle vallásos tartalommal felruházása az, ami megkülönbözteti az

²² Geremek, 1997, 168–170.

²³ Geremek 177.

²⁴ Kónya István: Kálvinizmus és társadalomelmélet, Budapest, 1979. 377.

²⁵ Weber 1995, 94.

ó-protestáns aszketikus kapitalizmust a világ korábbi, illetve későbbi kapitalista jellegű rendszereitől. A tétlenség bűnének megvetése, az Isten dicsőségére végzett hivatás-aszkézis abszolutizált dicsérete szólal meg Baxter *Christian Directory*-jében is: „Hivatásodban töltsd minden idődet, ami Isten tiszteletén felül marad számodra.”²⁶

A 16. század elején egy olyan átalakulásnak vagyunk tanúi, mely mind a városi szegénységpolitika útján, mind a vallásos élet csatornáin egy megváltozott értékrendet közvetít: a szegénység már nem érték továbbá, hanem bűn, de legalábbis bűnös, az Isteni renddel ellentétes állapot tünete, melyben az alamizsnálkodás nem üdvözítő, hanem elavult helytelen gyakorlat. A szegénységhez való viszony átértékelése és a munka-vallásos felruházása azonban, nem a puritanizmus önálló találmánya, hanem egy korábban kezdődő átalakulás eredménye, mely a *Piers Ploughman* tárgya és központi kérdése is.

Igaz, hogy a szegénység és munka újraértelmezése a kor-szak minden jelentős gondolkodójának tevékenységében fontos helyen szerepelt, a tömegek gondolkodásának megváltoztatására, bármilyen meghatározó személyiségek is voltak, ez nem lett volna elegendő. A széles körben vett társadalom attitűdjének megváltozásában más, sokkal profánabb okok közreműködésére is fel kell figyelni, nevezetesen, hogy az emberek szociális érzékenysége nem a semmiből, vagy megindító evangéliumi szövegek olvasásából született, hanem elsősorban olyan gazdasági és társadalmi változások következménye, melyek kellően sokakat személyesen érintettek.

A 14. század második fele a munka kérdését tekintve a középkori történelem legjobban dokumentált periódusa,²⁷ így a források gazdagsága a társadalom különböző rétegeinek a változó körülményekre adott válaszainak mélyebb megismerésére nyújt alkalmat. A témánk, a munkához való viszony szempontjából nagy segítséget jelentenek a fennmaradt par-

²⁶ Weber, 1995. 191.

²⁷ Christopher Dyer: *Work Ethics in the Fourteenth Century*, In: *The Problem of Labour in fourteenth-century England*, York, 2000. 26. A továbbiakban: Dyer: *Work ethics in the Fourteenth Century*.

lamenti törvények. 1351 és 1430 között hetvenhét-szer ült össze az angol parlament és ennek közel 1/3-a hozott a munkaüggyel kapcsolatos törvényt.²⁸ A törvényhozás fellendülésének a háttérében az a jól ismert demográfiai krízis áll, melyet az 1348/51-es pestisjárvány okozott. A munkához való viszony gyökere a fekete-halál évtizedéhez fűződik, ezért érdemes alaposabban szemügyre vennünk a pestist követő társadalmi reakciókat, melyek nem azonos módon alakították Európa országainak társadalmait.

A járvány első hullámába a lakosság legalább 1/3-a belehalt. A drasztikus népességcsökkenés elvileg megoldotta az „éhes szájak” túl magas számából fakadó élelmezési problémát: hirtelen jelentős munkaerőhiány támadt mely a kevesebb életbennmaradt számára nagyobb haszonnal kecsegtetett; egy időre úgy tűnt „mesés évtized” köszönt a túlélőkre:

„The little people, men and women, owing to the excessive abundance of things, were no longer willing to work in their usual occupations. They demanded the most expensive and delicate food [...] It was assumed, that there would be an abundance of all products of the earth...”²⁹

A pestis utáni néhány rövid évben valóban úgy látszott, hogy a tragédia hamvaiban új, könnyebb élet születhet. Sokan megpróbáltak különféle módokon haszonra szert tenni, magasabb bérek követelésével, új telkek foglalásával, szabad költözéssel életvitelükön könnyebbíteni. A krónikás szerint zűrzavar uralkodott, „mindenki úgy élt, ahogy neki tetszett.”³⁰ Az 1350–60 közötti évtizedben a jelek szerint az angliai parasztság élet-színvonala valóban növekedett; fehér kenyeret, jobb bort, több húst fogyasztottak, több és értékesebb kelmét vásároltak, és

²⁸ Chris Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, c. 1350–1450, In: *The Problem of Labour in fourteenth-century England*, York, 2000. 5. A továbbiakban: Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*.

²⁹ Részlet Matteo Villani krónikájából, Mollat 1986. 198.

³⁰ Mollat 1986. 178.

nem utolsó sorban, a feudális kötelezettségeket a legtöbb esetben ekkor váltotta föl a rövid távú szerződéses alapú bérmunka. Az életszínvonal gyarapodásáról több esetben meglepő parlamenti törvények tanúskodnak, úgymint például az 1363-as *Törvény a ruházkodásról*, vagy az 1388-as *Törvény a szabadidő eltöltéséről*. Mindkettő hiú próbálkozás a feltörekvő köznép életvitelének visszafogására, mellyel az előkelők privilégiumait sértették. Nyilvánvaló ez például abból a törvénycikkből, mely a parasztok számára kötelező, egyszerű, a mezőgazdasági munka jellegéhez illő ruházatot rendel el, a sokszínes, drága textília helyett, melyet eddig csak a gazdagok engedhettek meg maguknak.³¹ A „varázslatos évtized” sokak számára valóban a könnyebb megélhetést hozta, gyakran az egyszerű munkás órájára duplájára, triplájára, vagy mint Itáliában az építőmunkások esetében, akár négyszeresére nőtt.³²

A pestisjárvány igazi vesztesei – akikről a magasan ívelő munkabérek csillogásában gyakran elfeledkezünk – a szegények voltak. Azok, akik a pestis előtt sem rendelkeztek semmivel, semmit sem örököltek elhunyt családtagjaik után. Ezért írja a krónikás: „a halál a gazdagokat még gazdagabbá, a szegényeket pedig ugyanolyan szegénnyé tette, mint voltak.”³³ A nincstelen szegények és a munkaerőhiányból hasznot kovácsoló munkások között a szakadék mélyülni kezdett, mely a korábbinál is erősebben elválasztotta a szegényeket a többségi társadalomtól. A gyarapodó és gyarapodni vágyó középparasztság tudatában az efféle vándorló nincstelen tömegek egyre inkább a *félelem* fogalmával kapcsolódtak össze, mely fontos következményekkel járt a szegénység újraértelmezésében, annak differenciáltabb társadalmi és gazdasági definiálásban.

Erre a definiálási folyamatra Angliában került sor, ahol a „varázslatos évtized” némileg másként alakult, mint a kontinensen. A helyzet eleinte kedvező volt, de a szabadság éveit az államhatalom minden eddiginél konkrétabb közbelépése követte. A két legismertebb törvény az 1349-es *Ordinance of*

³¹ Dyer: *Work ethics in the Fourteenth Century*, 27.

³² Mollat 1986. 200.

³³ Mollat 1986. 198.

Labourers és az 1351-es *Statute of Labourers*. Ez a kettő határozta meg a munka és szegénységpolitika irányvonalát egészen az 1601-es I. Erzsébet féle *Poor Law* kiadásáig, melyet több kézikönyv az első angol szegénységtörvénynek nevez, helytelenül. Az első törvény, mely a szegénység objektív definiálására kísérletet tesz, a *Statute of Labourers* nagy vonalakban három lényeges határozatot hozott:

1. Minden 60. életévét nem betöltött, egészséges (able-bodied) ember köteles dolgozni. (természetesen a nem-nemesekre és nem klerikusokra vonatkozik)
2. A potenciálisan munkaképes embereknek tilos alamizsnát adni.
3. Bíróság rovandó ki arra, aki A) túl magas bért³⁴ követel, vagy fogad el, B) aki megtagadja a munkába állást.

A *Statute of Labourers* természetesen nem a szegények, nem is a munkavállalók, hanem a birtokosok érdekében született, érintőlegesen mégis előrelépést jelentett a szegénység jelenségének kezelésében, legalább az által, hogy először tett különbséget „valódi szegény” és „able-bodied” munkakerülő között. Mindenképpen fontos arra a körülményre felfigyelnünk, hogy a törvény értelmében kirótt és beszédett bírósági összegek komoly mértéke alighanem a törvény sikerességét, szigorú betartását jelzik: A törvény után egy évvel, 1352-ben, csak Essex megyében 7556 embert (a munkavállalók mintegy 1/3-át) bíróságolták meg túl magas bér elfogadásáért.³⁵

A törvény öt alkalommal került kiegészítésre,³⁶ melyek közül a legfontosabb az 1376-os *Grant Bille* és az 1388-ban kiadott *Statute of Cambridge*. A törvények nyelvezete a társadalom többségének attitűdjéről tanúskodik. A *Grant Bille* „naplopók” ellen szóló törvénye elrendeli, hogy azokat a „lusta

³⁴ 1351-ben a maximális órabért a pestis előtti, 1346. évi munkabérnek megfelelő összegben határozták meg.

³⁵ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 87.

³⁶ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 86.

és lezüllött” munkásokat, akikből „naplopó koldusok” (idle beggars) váltak az egész királyságban kötelesek letartóztatni, s addig kalodában vagy börtönfogságban kenyéren és vízen tartani, míg fel nem fedik személyazonosságukat és vissza nem térnek eredeti foglalkozásukba. Bár a *Grant Bille*-l kapcsolatban föl szokták hozni, hogy nem elég érzékeny az önhibáján kívül *munkanélkülivé* váló és lustaságból *munkakerülővé* váló személyek megkülönböztetésére, egy alapvetően munkakerülés valóban létező jelenség volt. Ennek súlyosságáról megoszlanak a vélemények. Christopher Dyer a korszak életszínvonalát vizsgáló történész szerint az elvadult háziállatokhoz hasonló önző és lusta munkakerülő parasztkép némileg el túlzott és elsősorban az olyan – hasonlóan önző szempontoktól vezérelt – arisztokrata elit propagandáján alapuló benyomás, melyet például John Gover vagy esetenként Geoffrey Chaucer is keltett.³⁷ A munkakerülés kérdése a társadalmi problémákra érzékenyen és meglátásom szerint a fentieknél differenciáltabban reagáló *Piers Ploughman* szerzőjét is foglalkoztatta, ezért a kérdés tárgyalására még visszatérek.

A csavargókkal szembeni szigorú bánásmód a *Statute of Cambridge* kiadása után érte el tetőpontját. A törvény egy állami tisztviselő, a békebíró (justice of peace) feladatává és egyedüli jogává tette, hogy egy személy társadalmi helyzetéről, munkára való képességéről nyilatkozzon. Amennyiben a törvény értelmében valaki a békebíró által hitelesített menlevél nélkül elhagyja munkahelyét és engedély nélkül körzetén (hundred) kívül tartózkodik, azonnal csavargónak (vagabond) minősül és minimum 40 nap börtönbüntetésre ítélandó. A nagy hatású *Statute of Cambridge* mintegy kétszáz évre meghatározta a *vagabond* fogalmát és a csavargókkal szembeni bánásmódot.³⁸

³⁷ Dyer: *Work ethics in the Fourteenth Century*, 26–29.

³⁸ 1414-es és 1446-os kiegészítései ellenére a csavargókkal szembeni bánásmód VII. Henrik koráig érdemileg nem változott. A király uralkodása alatt a Parlament kiemelkedő fontossággal kezelte az ügyet, s 1530-ban jelentős változásról hozott döntést, mely szerint a csavargókat ettől kezdve nem lehetett nyilvánosan bitófába fogva megaláztatni, és vizsgálat során meg kellett állapítani, hogy önhibáján kívüli csavargó (impotent poor) vagy valódi munkakerülőről van szó.

A „naplopókról” és „csavargókról” szóló, valamint a parasztság életmódját irányítani kívánó törvények fényében jobban látható, hogy a szegénység differenciáltabb felfogása mintegy mellékes vonatkozása csupán az állam munkát és életvitelt befolyásoló intézkedéseinek. A törvények egyre több szabályozást írtak elő, az állam az emberi élet egyre mélyebb szintjei felett gyakorolt ellenőrző tevékenységet. Ez a kor mellesleg az állam egyház felett aratott győzelmének ideje is, az első alkalom a középkori Európa történetében, mikor – az eddig szigorúan püspököknek, vagy erre a feladatra felhatalmazott inkvizítoroknak fenntartott feladatot – a hit megvédelmezését a világi hatalom vette a kezébe, s a hitet – pontosabban immár „a király békéjét” – megsértő eretnekek feletti ítéletet állami tisztviselők hozták.³⁹

Hogyan tudta mindezt egy olyan állam elérni, ahol az ellenőrzésnek és végrehajtásnak a maihoz hasonló kiterjedt bürokratikus apparátusa, de még csak rendőrsége sem létezett? Bizonyára csak úgy, hogy egy széles körben bekövetkezett szellemi fordulat, egy kialakuló újfelfogású munkaetika támogatását élvezte. Ennek a változásnak visszhangja és egyzersmind katalizátora a *Piers Ploughman*.

4. Piers, a szántóvető

Ebben a fejezetben megpróbálom összefoglalni, mivel járult hozzá a *Piers Ploughman* a késő-középkori szegénység fogalmának változásához. Vajon lehetett-e szerepe egy viszonylag nehezen olvasható irodalmi szövegnek abban a változásban, amit, mint az előző fejezetekben bizonygattam, nagyban gazdasági és politikai tényezők befolyásoltak? Véleményem szerint, tekintve a mű társadalmi hatását mely különösen a lollard mozgalom kapcsán figyelhető meg, közvetve igen.

Kétségtelen, hogy az angol állam a fekete-halál utáni évszázadban több területen viszonylag sikeresen erősítette meg hatalmát: a bérek kontroll alatt tartása, a munkaügy szabá-

³⁹ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 91.

lyozása a törvények által, a lollard mozgalom kiirtása, az egyház világi befolyás alá vetése, és különösképpen az állami adórendszer megszilárdítása.⁴⁰ Nehezen képzelhető el, hogy a felsorolt változásokat pusztán az erőszak eszközével el tudta volna érni. Valószínűbb, hogy egy a közvéleményben bekövetkezett mentalitásbeli változás szolgáltatott támogató hátteret hozzá, vagyis leegyszerűsítve „a törvények működtek, mert a társadalom különböző osztályain belül elegendően sok ember hitte azt, hogy az ő érdeküket szolgálják.”⁴¹

Ez a hatás feltehetőleg két irányból jött: az irodalom irányából (vagyis bizonyos értelemben felülről) és maga a társadalom felől (vagyis alulról). Ez utóbbi olyan érdekhálózatot jelentene, amelyben a törvények betartásában maguk a közösségek, falvak parasztjai is érdekeltek voltak. A lakosság érdekeltté tételének egyik kézenfekvő formája volt, hogy a feljelentésért a feljelentő részesedést kapott.⁴² A mentalitás változásának alapja azonban a munka értékének felismerésében és a télenység minimálisra csökkentésére való törekvésben áll, így olyan munkaetikát teremtett, ahol a „király békéjének” megsértéséhez már az is elegendő, ha valaki „gyanúsán él, mert nem csinál semmit és nincs földje sem amin elfoglalhatná magát.”⁴³

A *Piers the Ploughman* című, formáját tekintve tipikus középkori allegorikus, alliteráló verset William Langland írta valamikor 1377–79 között.⁴⁴ A mű egy a zarándoklat (peregrinatio) sémájára épülő, terjedelmes, 2537 soros erkölcsi al-

⁴⁰ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 98.

⁴¹ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 100.

⁴² Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 87.

⁴³ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 100.

⁴⁴ Dolgozatomban William Langland *Piers the Ploughman* című költeményének az „A” szövegváltozatával foglalkozom. Az idézeteket általában a mű Donald és Rachel Attwater által 1957-ben készített modern fordításából veszem, mely sokkal jobban visszaadja az eredeti alliteráló formát, mint a későbbi, 1987-es Jonathan Goodridge által készített fordítás. Néhány esetben azonban a későbbi szerző fordítása tűnik kifejezőbbnek, ilyenkor ezeket idézem.

legória. Főszereplője végső soron nem Piers a szántóvető,⁴⁵ hanem az utazó, aki magát Willnek nevezi, s akinek – mint minden más középkori álomversben – az a funkciója, hogy összeköttetést teremtsen az olvasó és a látomás között. Az allegória kibontásával természetesen világossá válik, hogy a költemény az álombéli szántóvető és megannyi allegorikus útitársa alakján keresztül egyrészt a konkrét idő és tér (14. század végi Anglia) problémáira, másrészt az emberi természet (bűnre hajlásának) általános kérdéseire keresi a választ.

Will látomásának leírása egy valóságos hely, Anglia egyik szép, ma „kimagasló természeti örökségnek” nyilvánított területén, a *Malvern Hills* közelében kezdődik az alábbi, eredetileg West-Midlands-i dialektusban írt alliteráló sorokkal:

In a summer season when soft was the sun,
I clothed myself in a cloak as I shepherd were,
Habit like a hermit's unholy in works,
And went wide in the world · wonders to hear.

Will – a szerzővel azonosítható elbeszélő – az út fáradalmaitól elnehezülve álomba szenderül, s látomást kap. A látomása a korabeli társadalom aprólékos felvonultatásával („a fair field full of folk”) kezdődik, hasonlóan ahhoz a szemléhez, ahogyan Geoffrey Chaucer *Canterbury meséinek* Prologusában felvonultatja szereplőit. Chaucerhez hasonló – s ebben minden bizonnyal korábbi hagyományra támaszkodó – a szerző értékítélete is. Mindkettő legvisszataszítóbb figurái vallásos szereplők: a *Canterbury mesék*ben a kolduló barát, csakúgy, mint a *Piers Ploughman*ben is: „Hacsak a barátok és Szent Egyház össze nem békülnek újra, a világ legnagyobb csapása sújt le reánk.”⁴⁶ Mindkettő morális és teoretikus

⁴⁵ A magyar irodalmi kézikönyvek Langlandra vonatkozó szócikkei gyakran *Péter a paraszt*, vagy *Paraszt Péter látomása* címen emlegetik a költeményt, véleményem szerint azonban találóbb lenne Pétert *szántóvetőnek* nevezni, egyrészt mert az angol verziókban sem *peasant* szerepel, másrészt a *paraszt* szónak ma kifejezetten pejoratív zöngéje van, mely éppen ellentétben áll a mű mondanivalójával.

⁴⁶ William Langland: *Piers the Ploughman*, translated into modern English with an introduction by Jonathan Goodridge, Penguin Books, 1987. 27. A továbbiakban: *Piers the Ploughman*, 1987.

szempontból is kifogásolja a koldulórendek intézményét, de ettől még nem tekinthetők antiklerikálisnak,⁴⁷ vagy az intézményes vallásgyakorlat ellenzőinek, hiszen Chaucer legszebben megformázott figurái (melyekben még a rá jellemző íróniai hangvétel is csendesebb) kifejezetten vallásos személyek: a lovag, a vidéki plébános és az egyszerű „jó” ember: a paraszt. Ő a *Piers Ploughman* eszményképe is, nem szent, lovag, vagy püspök, hanem egy egyszerű szántóvető férfi. A vallásos érdem különösen szerzetesi kisajátításának világos elutasítása a koldulórend-ellenes irodalom sorába illeszti a *Piers Ploughman*-t, bár elsődleges mondanivalója véleményem szerint nem ez.

A költemény sokkal inkább a produktivitás kritériuma körül forog, mely meglátásom szerint a társadalmi és gazdasági körülményekre való éles szemű reflexió eredménye. A *Piers Ploughman* szerzője szerint nem elsősorban a társadalmi berendezkedéssel van a baj – ahogy Luthernek sem azzal volt –, hanem azzal, hogy az emberek nem tesznek eleget rendjük és statusuk végső soron Istentől rendelt morális követelményeinek. Minden struktúra rejtheti magában a jót és rosszat, így a vallásos aszketizmusnak is van „igaz” gyakorlója: ő a város hívságaitól távol cellájában élő remete, és „hamis” képviselői, akik lusta életvitelüket vallásos köntösük mögé rejtik: „These long lubbers, who hated work, were got up in clerical gowns to distinguish them from laymen, and paraded as hermits for the sake of an easy life.”⁴⁸

Már a *Piers Ploughman* Prológusában is világosan kifejezésre jut, hogy a vallásos indíttatású szegénység nem egyenlő a társadalom szegénységével, ellenkezőleg, világosan elkülönítendő attól. Sőt a koldulórendi improduktivitás a társadalom és az igazi szegények (vere pauperes) kárára van: „Some laboured at ploughing and sowing, with no time for pleasure, sweating to produce food for the gluttons to waste.” A társadalmi javakat jogtalanul felélő, lelki hatalommal visszaélő tömegben ott találjuk mind a négy koldulórend képviselőjét:

⁴⁷ Wendy Scase: *Piers Plowman and the new Anticlericalism* című munkájában annak tarja.

⁴⁸ *Piers the Ploughman*, 1987. 26.

I found there friars · of all the four orders,
Preaching to the people · for profit to themselves,
Explaining the Gospel · just as they liked,
To get clothes for themselves they construed it as they
would.

Many of these master friars · may dress as they will,
For money and their preaching both go together.
For since charity hath been chapman and chief to shrive
lords,

Many miracles have happened within a few years.
Except Holy Church and they agree better together,
Great mischief on earth is mounting up fast.

Ugyanakkor a *Piers Ploughman* ebből nem arra a következtetésre jut – mint a lollard mozgalom –, hogy a szerzetesség intézménye rossz. Nem teszi ezt a társadalmi berendezkedés egyik elemével sem, a műben az Istentől rendelt hármasság nem kérdőjeleződik meg, éppen fordítva: a *Piers Ploughman* egy alapvetően nosztalgikus, a három rend idilli szerepén alapuló, és éppen ezért utópisztikus társadalomképpel veti össze a jelenben megbomlott rendet. A szegénység vallásos ideálját – lévén ellentmondásos gyakorlat – elutasítja, de szigorú és gyanakvó a társadalmi szegénységgel szemben is. A mű 6. passzusa kulcsfontosságú reflexió a szegénység, munka és társadalmi átalakulás folyamataira.

A történetben a mű elején bemutatott tarka embertömeg *Értelem Úr* megindító beszéde hatására zarándokútba kezd az *Igazság* keresésére és bűneik bocsánatára. Tudatlanságuk miatt azonban csupán egymáson tipornak, az utat senki nem ismeri közülük. Ekkor lép elő a tömegeből Piers, egy egyszerű szántóvető, aki ismeri az *Igazságot*, és hajlandó elvezetni őket hozzá. Az emberek lelkesen fogadják el vezetőjüként, de Piers előbb megkéri őket – minthogy az út hosszú és fáradtságos –, hogy segítsenek neki földjének megművelésében, hogy míg ő távol van, családjá ne éhezzen. Ez a leírás tartalmazza a 14. század második felének gazdasági és társadalmi változásaira vonatkozó legfontosabb utalásokat.

Kezdetben a legkülönbözőbb rendű és rangú emberek lelke-

sen munkába is állnak, de a második nap reggele sokakat már tétlenségben talál. Az emberek egy része arra hivatkozik, hogy még soha életében nem tette, nem hajlandó dolgozni, másik részük pedig csak akkor, ha maga *Éhség Úr* közelsége fenyegeti őket. Egyébként, visszatérve a kocsmák bódult melegébe „a napot is átkozzák, mikor munkásnak születtek.”⁴⁹ Piers társadalmat megjavító nemes törekvése így a torkosság, lustaság és tudatlanság akadályába ütközik.

A passzusban világossá válik, hogy a szegénység nem mindig elkerülhetetlen, statikus állapot melyen változtatni nem lehet, hanem az emberi romlottság, következménye és végső soron a morál hiánya. Piers tanulságos párbeszéde *Éhség Úrral* rámutat, hogy nem árt, ha néha az ember a szükség kínzó erejét tapasztalja meg, mert sokan vannak, akik a fenyegető veszély nélkül egy mozdulatot sem tennének. A helyelő jogosan nyeri el büntetését, ha nem dolgozik. „Nem szánt ősszel a rest, de ha majd aratni akar, nem lesz mit.” – idézi a Példabeszédek könyvét.⁵⁰

Hasonlóképpen, Piers „munkásai” is csupán a kényelmeség elve szerint dolgoznak – amit Weber talán tradicionalista mentalitásnak nevezne⁵¹ – s amint *Éhség Úr* „elalszik”, szemük nyomban a kényelem és luxus után kutat:

„And the beggars refused the bread that had beans in it, demanding milk loaves and fine white wheaten bread. And they would not drink cheap bear at any price, but only the best brown ale that is sold in the towns.”⁵²

⁴⁹ Piers the Ploughman, 1987. 90.

⁵⁰ Példabeszédek könyve, 20,4.

⁵¹ „Nem azt kérdezte: mennyit kereshetek naponta, ha a maximális munkateljesítményt nyújtom, hanem ezt: mennyit kell dolgoznom ahhoz, hogy megkeressem azt az összeget, amely fedezi tradicionális szükségleteimet? [...] csak élni akar, úgy ahogy megszokta, és annyit akar keresni, amennyi ehhez szükséges. Ez jellegzetesen az a viselkedés, melyet tradicionalizmusnak nevezünk. Weber, 1995.

⁵² Piers the Ploughman, 1987. 89.

A leírás összecseng a bérmunkások kicsapongó életvitele ellen hozott 14. századi törvényekkel és a munkabér maximalásra tett kísérletekkel. William Langland maga is szegény, gyakran szegény körülmények között élt, s Piershez hasonlóan közepes nagyságú földbirtokkal rendelkezett, melyen feltehetőleg bérmunkásokat alkalmazott.⁵³ A művében körvonalazódó munkaetika ugyan alapvetően a munkaadó szempontjából tekint a társadalomra, mégis olyan értékrendszert állít fel, mely a bérmunkás érdekét is szem előtt tartja, mindenekelőtt azért, hogy az elfogadható szegénységet a legnagyobb mértékben leszűkíti, úgy, hogy a munkakerülést a legszigorúbb tilalom alá helyezi. A *Piers Ploughman* szerzője a pestis utáni „mesés évtized” generációját lusta és a munkát kerülő társadalomnak látja, ahol a gazdagok és szegények egyaránt tétlenek, mert nincsen egy mindent átfogó munka-morál a társadalomban. Ezért végső soron a szerző, mint kényszerű rosszat, elfogadja és helyesli az 1351-es és későbbi munkatörvényeket:

„And so it is nowadays – the labourer is angry, unless he gets his wages, and he curses the day that he was ever born a workman. [...] He blames God, and murmurs against Reason, and curses the King and his counsel for making Statues on purpose to plague the workmen! – Yet none of them ever complained while Hunger was their master, nor quarrelled with his Statues, he had such a fierce look about it.”⁵⁴

Az emberi öntudat egyik fontos alkotóeleme az emlékezet. A pestis utáni generáció egy sajátos tudattal, megszakadt emlékezettel rendelkező nemzedék. Sokan, akik a pestisjárvány utáni viszonylagos szabadságban nőttek fel, már nem emlékeztek az azt megelőző nehezebb időkre, s ennek megfelelően a szabadságuk korlátozására tett kísérleteket nagyobb öntudattal fogadták: „Az emberek szinte soha nem jutnak arra a következtetésre, hogy helyzetük elviselhetetlen, hacsak nincs

⁵³ Piers the Ploughman, 1987. 10.

⁵⁴ Piers the Ploughman, 1987. 90.

valamihez viszonyítaniuk.”⁵⁵ Az 1378–1420 között zajló nagy felkelések mögött minden bizonnyal ez az öntudatra ébredés is szerepet játszott. A kisebb-nagyobb sorozatos felkeléseknek, különösen a John Ball vezette lázadásnak azért van köze a szegénység fogalmának változásához, mert a többségi társadalom szemében ezek a lázadások összekapcsolódtak a felkeléseket rendszerint követő csavargók, koldusok inváziójának képével.⁵⁶ Jól mutatja ezt, hogy maga a *lollard* szó gyakran 'naplopó, savargó' értelemben vált használatossá.⁵⁷ A szegénység és a félelem fogalma összekapcsolódott.

Habár a hamar népszerűségnek örvendő *Piers Ploughman* a lollard mozgalom, majd később (míg régies nyelvezete miatt olvashatatlanra nem vált) más reformátor mozgalmak is megpróbálták kisajátítani,⁵⁸ a mű összességében ortodox társadalomszemléletet tükröz, mely leginkább Piers és a lovag szerződésének jelentében artikulálódik, melyben a lovag ígéretet tesz, hogy megóvjaa a dolgozókat a félelmetes csavargó hordáktól, és fenntartja a rendet, cserébe Piers felmenti őt a fizikai munka alól. A *Piers Ploughman* minden *ordot* átfogó látomásos munkajelenetében megpendül ugyan egy utópisztikus hang, ahol a társadalmi szerepek összemosódnak, végül mégis arra a kompromisszumra jut, hogy a világ rendjének fenntartása mindenkinek a saját állapotának megfelelő szerep konstruktív kölcsönhatásában valósulhat meg. A *Piers Ploughman* végső soron egy a munkából megteremtett igazságosabb világ utópisztikus képének a jelen valóságához hozzáigazított vetülete.

⁵⁵ Mollat 212.

⁵⁶ Mollat 214.

⁵⁷ Problem of labour 94.

⁵⁸ David Aers: *Vox Populi and the literature of 1381*, In: *Cambridge History of Medieval English Literature*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

5. Összegzés

William Langland látomásos műve a korszak alapproblémájából: a passzivitás- produktivitás feszültségéből táplálkozik. A költemény elején álomba merülő Will az *Igazság* keresésére indul képzeletbeli útjára, melynek végén Piers áll, az „Igazság szolgája”, a szántóvető, aki Isten szolgálatában töltötte mintegy ötven földi esztendejét, „az Ő kertjében munkálgodott, az Ő földjét szántotta, nyáját legeltette.”⁵⁹ Piers a társadalom megjobbítását a becsületes munkára nevelés útján kíséri meg: a kiváltságosok együtt szántják fel apró földjét együtt a legszegényebbekkel: „Gyertek hát mind ki ételen s italon éltek, segítsetek azoknak, akik ezekkel ellátnak beneteket” – hangzik Péter meghívása. „Az Égre mondom, ez az ember tudja mi vezet jóra minket!” – hangzik a lovag válasza, ki soha előtte nem végzett fizikai munkát, de a Péterrel együtt töltött munka felnyitotta szemét a szegénységre és saját hivatásbeli kötelességeire is.

Piers ilyen jellegű törekvése a világ megjobbítására a munkamorál általános hiánya miatt végül elbukik. Egy olyan társadalom, melyben a javak előállításában való részvétel mindenki számára feltétlen (és vallási) kötelesség, melyért Richard Baxter és a puritánok harcoltak a *Piers Ploughman*ban még csak egy álom, utópia szintjén fogalmazódik meg.

Mégis, mind témáját, kritikus és analitikus társadalmi reflexióit, mind hatását tekintve a 14. század második felében körvonalazódó, a humanizmus és protestantizmus idejére kibontakozó munkaetika fejlődésének jelentős lépcsőjeként tartható számon. A formák mögül kiemelt vallásos tartalom kiterjesztése a szentséggé átlényegült becsületes munkavégzés terére a protestantizmus, különösen a lutheri hivatás-etika alapvetése felé mutat. A *Piers Ploughman* hősei nem rangjuk, rendjük, vagy vallásosságuk alapján nyerik el minősítésüket, hanem, hogy állapotuknak megfelelően becsületes munkájukkal hozzájárulnak-e a világ rendjének fenntartásához.

⁵⁹ *Piers the Ploughman*, 1987. 76.

All that bear a dagger broad sword or lance,
An axe or an hatchet or any weapon else
Shall be doomed to the death if he have it not smithed
Into sickle or scythe · into plow-share or coulter.

6. Felhasznált irodalom

- Brigit van den Hoven: *Work in ancient and medieval thought*, Amsterdam, 1996.
- Bronisław Geremek: *Poverty, a history*, Oxford, 1997.
- Chris Given-Wilson: *The problem of labour in the context of english government, c. 1350-1450*, In: *The problem of labour in fourteenth-century England*, York, 2000.
- Christopher Dyer: *Work ethics in the fourteenth century*, In: *The problem of labour in fourteenth-century England*, York, 2000.
- David Aers: *Vox Populi and the literature of 1381*, In: *Cambridge history of medieval english literature*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- E. V. Walter: *Pauperism and illth: An archaeology of social policy* In: *Sociological analysis*, Vol. 34, No. 4 (Winter, 1973), pp. 239-254, Oxford University Press.
- Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilvánulásai, Budapest, 1991. 303.
- Johan Huizinga: *A középkor alkonya*, Budapest, 1982.
- John Fleming: *The friars and medieval English literature* In: *The Cambridge history of medieval English literature*, Cambridge, 1999.
- Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Dunaújváros, 1995.
- Michel Mollat: *The poor in the middle ages*, Yale University, 1986.
- Wendy Scase: *Piers Plowman and the new anticlericalism*, Cambridge, 1989.
- William Langland: *Piers the Ploughman*, translated into modern English with an introduction by Jonathan Goodridge, Penguin Books, 1987.
- William Langland: *The Book concerning Piers the Plowman*, tr. Donald and Rachel Attwater, ed. Rachel Attwater, Everyman, 1957.

VÁRKONYI BORBÁLA

„Ubi amor, nihil deest.”

Színről színre látás
és szerelem összefüggése
az *Isteni színjáték*
utolsó énekében

In the course of my essay I am trying to give a possible interpretation of the last chapter of the Divine Comedy. My intention is to reflect upon Dante's vision of the Holy Trinity, and to consider this experience from the perspective of love. I am seeking the very essence of it between Beatrice and Dante, because she is the one, who leads Dante from Purgatory until Paradise. With/through her love, Dante is becoming aware of the eternal love, which shines from God. Therefore I am giving a short overview of the different notions of love, examining *eros* and *agape* in correspondence with the relationship of the two lovers. Finally I declare that the earthly love (*eros*) must be transformed into *agape* (the love for/of God), and so must happen with *agape* as well, because these two categories of love are in a marital relationship. Hence, in the vision of God Dante experiences the fullness of love, the unity of *eros* and *agape*.

1. Bevezetés

„Az emberélet útjának felén / egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, / mivel az igaz utat nem lelém.”¹ – kezdi a *Színjátékot* Dante az eltévedés tapasztalatának e megrendítően egyszerű soraival. Az 1300-as év Húsvétján kezdetét vevő út, amelyről az *Isteni színjátékban* Dante beszél, a Pokolba való alászáll-

¹ Dante Alighieri: *Isteni színjáték*, In. Dante összes művei, Magyar Helikon, 1962. 551. Pokol, 1, 1–3. (Ford. Babits Mihály).